

Дилфуза РАҲМАТУЛАЕВА,
ЎзФА Санъатшунослик институти директори ўринбосари, санъатшунослик
фанлари доктори, профессор

Иккинчи жаҳон уруши том маънода дунёдаги нафақат
сийй ҳётда, шу билан бирга, маданий-ижтимоий
соҳаларда ҳам жуда катта ғизматни ўзгаришларга сабаб бўлди.
Ўзбекистон халқи ҳам айни даврда жуда катта синовни
бошдан кеччириди. Ватанга бўлган мухаббат халқни
барча жабхаларда мардонавор курашишга чорлади. Бу
давр маданийни ва санъатидаги рўй берган сийжислар
ушбу муқаддас тўйгунинг нечоғлиқ катта аҳамият касб
эттанини кўрсатади.

ҒАЛАБАГА УНДАГАН САҲНА АСАРЛАРИ ёхуд тарихий қаҳрамонлар бахш этган жасорат

Театр санъатининг халик мәннавиятига
таъсири этишда тенгизсиз куч экани уруш йил-
ларida яна бир кара иоботланди. Ўзбекистоннинг театр санъати арабблари фашизмга
қарши фаол курашчилар сафида бўлди. Бу
даврда Ўзбекистонда 51 та театер (шунданд
35 таси мажхилий ва 16 таси эвакуация қи-
линган театр эди) фаолият кўрсатди. Уму-
ман, 1941 йилдан 1945 йилгача Ўзбекистон
театрларида 203 та янги постановка қўйилди,
13568 та спектакль ва концерт намойиш
етилиб, 6 ярим миллиондан зиёд томошаш-
бингизмат кўрсатилиди.

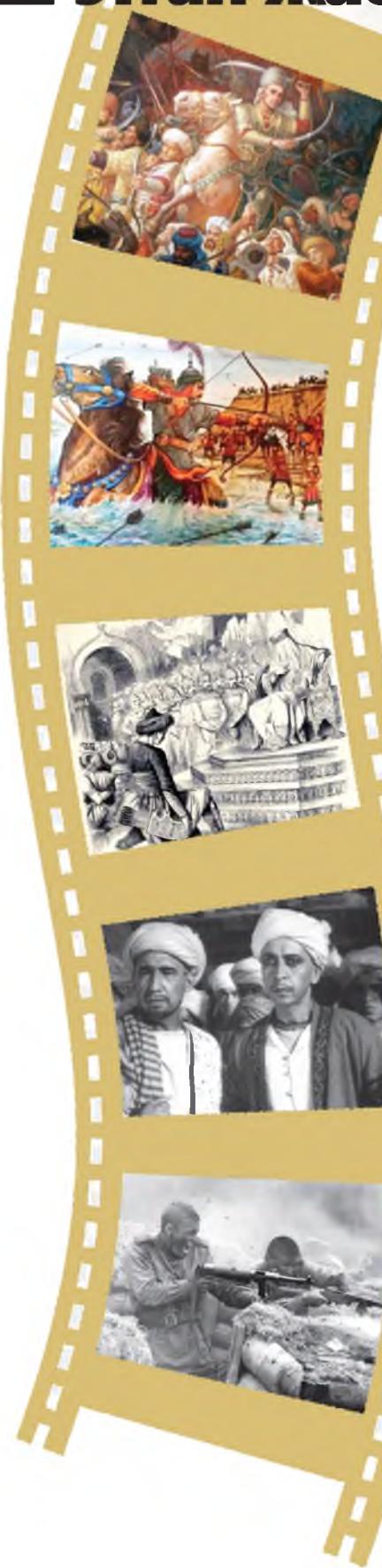
Урушнинг дастлабки йилларида "Ўзбекистон киличи" (Н.Погодин, Ҳамид Олимжон,
Ўйғун ва Собир Абдулла асари), "Қасос"
(Туйғун ва Амин Умарий асари), "Даврон ота"
(Комил Яшин ва Собир Абдулла асари)
каби катор драмалар саҳналаштирилди.
Драматургия ва театр санъати жанговар ва
мағкурувий тарбиботнинг қудрати восита-
сига алланган эътиборга молиқидир. Бироқ
ўз вақтида жуда яхши қарши олинган ташви-
қот, плакат характеридаги ушбу асарларнинг
саҳнавий умри қисқа бўлди.

Даврнинг ўзи драматургияга ва театр
саҳнасига янги мавзу, янги қаҳрамонлар
олиб кириди. Ҳалқининг ўз озодлиги, ватан
баҳт-саодати йўлидаги кураши, унинг энг
яхши фарзандларининг бўйдаги ҳаракат-
лари кўпгуб асарларга асос бўлди. 1941-1945
йиллар давомида ёзилган ва Ҳамза
театрида (ҳозирги Ўзбек Миллӣ академик
драма театри) саҳналаштирилган "Муқанна"
(Ҳ.Олимжон асари, М.Ўйғур ва С.Михоэлс
постановкаси), "Жалопиддин Мангуберди"
(М.Шайхзода асари, М.Ўйғур постановкаси),
"Алишер Навоий" (Ўйғун ва И.Султон асари,
М.Ўйғур постановкаси) хамда ушбу даврда
яратилган "Махмуд Торбий" (Ойбек қала-
мига мансуб опера либреттоси) каби асар-
лар ўз моҳияти билан тарихий мавзуда ярати-
лган бўлса-да, улар замонавий рух, давр
нафаси билан йўргилган эди. Натижада
тарихий материални замонавий муммаларни
хал этишда кент имкониятлар яратувчи май-
дан бўлиб хизмат қилди.

Ҳамид Олимжон "Муқанна" драмасига VII
асрнинг иккичи яримида араб босқинчила-
рига қарши кураш бош кўттарган халқ кўз-
ғолони, унинг раҳнамоси Муқанна — Ҳошим
ибн Ҳаким фаолигити билан боғлиқ ҳодиса-
ларни асос қилиб олди. Драматург Ватан
озодлиги, кулиятика қарши кураш, эркес-
варлик гояларини асар мазғига сингидрган.
Ватанпарварлик туйғиларни драмада қаҳра-
монлик, драматизм дарражасига кўтарилиб,
кетта умумлашмаларда таъсири, кучли ва
ўрқин характеристерларда ифодаланган.

Асарни саҳналаштириши жараённада ре-
жиссёrlар Михоэлс ва Манон Ҳайру Муқан-
на ҳаракати моҳиятини тарихан конкрет ва
тўғри ифодалашса, унинг ролини ҳаққоний
акс этиришига эътибор бердилар. Саҳнада-
ги шоирона мусиқий оҳанг романтик рух ва
миллий ўзига хослик аёткларнинг муваффа-
қиятига ижроларига сабаб бўлди. Аббор Ҳи-
доятов ишро этган Муқанна образи давр
харакатига таъсири кўсатса олган шаҳсиди.

1944 йилда Ҳамза театрида Максуд Шайхзоданинг "Жалопиддин Мангуберди"
трагедияси (премьера 26 декабрда бўлиб ўтган) саҳна

**1944 йилда Ҳамза театрида
Максуд Шайхзоданинг
"Жалопиддин
Мангуберди" трагедияси
(премьера 26 декабрда
бўлиб ўтган) саҳна
юзини кўрди. Шайхзода
Жалопиддин образи, унинг
фожиасини очиши орқали
эл-корт бошига тушган
мусибатнинг асл манбай
сифатида ҳаётнинг ифлос,
жирканч томонларини
қоралайди.**

ни эса Аббор Ҳи-доятов гавдалантириди.
Бироқ премьерадан сунг аср жиддий
такнига учраб, кетма-кет муҳокамалар
уючирилган. Муҳокамаларда муҳолиф-
лар тарих ҳақиқатини бузуб бўлса-да, Навоий
ва Ҳусайн Бойқаро муносабатларини
кеслинлаштириб кўрсатни талаб қўлган.
Шунда, уларнинг фикрига, уга идеалла-
шиб кетган Навоий образи ҳаётни прототи-
пига яқинлашшири. "Ҳар кеча қўйилган-
да спектакль тури тўсикларга дуч келар
эди. Муҳокамалардан бирда Ойбек қат-
нашгани, Навоий ва Ҳусайн Бойқаро ўрта-
сидаги кескинларни юмаштиси имтинос
килганда эсмада", деб хотиралаганди устоз
санъаткор Зикир Муҳаммаджонов.

Тўғри, муаллифлар, саҳналаштиручи
режиссёр ва театр жамоаси бунга каттиқ
қаршилик кўрсатган. Бироқ қайта-қайта
муҳокамалар ва талаблар режиссёrlарни ён
беришга мажбур қўлган. Натижада спек-
таклда Навоий ва Бойқаро ўртасидаги
муносабатлар ачка кескинлаштирилб
зиддиятлар кучайтирилган. Спектаклинг
1948 йилдаги янги вариантида бош қаҳ-
рамон образини Олим Ҳуқаев гавдалан-
тирган. Ушбу актёр Алишер Навоийнинг
буюк маънавий фазилатлари, нафосати
ва истеъоди, донишмандлиги, инсоний
фожиасини лирик-фалсафий ўйинда
ҳаққоний, фавкулодда таъсирил ифода
қилиди. Иртипландиган, утқир нигоҳи,
чукур ақл-идоркли, самимиг, ўти сипо ва
жўшингиз ҳаракати Ҳи-доятов Навоийсига
хос хусусиятларни чукурлаштирган ҳол-
лини Олим Ҳуқаев ҳаракмонини буюк мута-
факир шоизи сифатида яратишни асосий
максад қилиди. Актёр образини лирик
хусусиятларни ёзилбор оҳирга қадар, ҳа-
қиқатан ҳам, ўғе унга атаб ёзилган ушбу
образни нафақат сивеб ижро этиди, балки
ҳар бинамойидаги ҳаракмони қиёфаси
оёқка қалқиган.

Ўйғун ва Иззат Султоннинг "Алишер
Навоий" драмаси бўйилларнинг энг кат-
та ютуқларидан. Асарда Навоийнинг
илгор идеаллар учун олиб борган кураши
ва гуманизмнинг фожиаси, бу фожиини
тудирган омиларини очиб берни бош
мақсад қилинган. Асар режиссёр Манон
Ҳайру томонидан саҳналаштирилди. Ўй-
ғур спектаклини образзи ҳам этишига,
ундаги муҳим ҳодисаларни бир-бирiga қа-
рама-қарши қўйиш ва бу йўл билан асар
ғозини, бадини ифода таъсирини томо-
шабинiga тўлароq етказишига ҳаракат қили-
ди. Ролларни таъсиллашда пъесанинг
узидан, ундаги персонажларни ҳарака-
тиридан келиб чиқилиди, асарнинг тал-
кинида эса мусиқий (асарга композитор
Мутал Бурхонов кўй басталаган), юксак
кечинмаларни бой поэтик жиҳатларига
эътибор қаратилиди. Драманинг кўтарили-
ки, эмоционал рұҳда ёзилганда, унинг ҳам
назмий, ҳам насрый йўйда битигланиги
асарнинг тарихий-романтik услубда саҳ-
налаштирилишига имкон берди. Манон
Ҳайру актёrlарни давр руҳига сингид
ижод этишига ундар экан, тил устида пух-
та ва эрнини юшлаглашга йўналтира олган.
Шунинг учун ҳам асар тили актёrlар иж-
росида кетаётардига тарихий рұҳда ва шарқо-
н гузал лутғатда жаранганди, шунингдек,
у замонавий ҳам эди. Буюк шоизи образи

асарларда тарихий ҳақиқат ва шахс-
нинг тарихий таракъфидаги ўрни мас-
салалари жуда асосли ҳам қилинди. Тўғри,
хуқуқон мағфура талаби ва тазиқи ту-
файли тарихий шахслар ва улар яшаган
дэвр билан боғлиқ воқеалар тасвирида
базъян нохолисларни ҳам будди. Бироқ
тант олиш жоиз, ватанпарварлик, юксак
идеалларни тарбиялашни ишида тарихий
мавзулардаги асарлар жуда катта ижобий
рӯйшидаги гавдалантириди.

Асарларда тарихий ҳақиқат ва шахс-
нинг тарихий таракъфидаги ўрни мас-
салалари жуда асосли ҳам қилинди. Тўғри,
хуқуқон мағфура талаби ва тазиқи ту-
файли тарихий шахслар ва улар яшаган
дэвр билан боғлиқ воқеалар тасвирида
базъян нохолисларни ҳам будди. Бироқ
тант олиш жоиз, ватанпарварлик, юксак
идеалларни тарбиялашни ишида тарихий
мавзулардаги асарлар жуда катта ижобий
рӯйшидаги гавдалантириди.

Асар шунчалик довруқ қозондик, рес-
публика ҳуқумати ҳарбари Усмон Юсу-
повнинг маҳсус тавсиясига кўра, фронта
жўнтилаётган йўғитлар сафар олдидан

МУЗАФФАР МАТОНОАТ

**КОРАХАТ ортидан
ОМОН ҚАЙТГАН
АСКАР ҳақида**

бобонинг отаси Салим бобо асли Қамашининг Лангар қишлоғидан. Талатўп ва қаҳатчилик йиллари билаги
куча тўлган Салим бобо тириқчилик важида тогдан
пастга инади. Мардикорлик килиб, Якабогонинг Кутубу
види қишлоғига бориб колади. Эшикма-қишик юрб кун
кўради. Бўз йигит меҳнаткашлиги, хуш феъл-авори бил-
лан одамлар кўнглидан жой олади. Шу қишлоғининг су-
лув кизи Норхолга кўнгил кўяди. Кўп ўтмай, иккى шин-
никоҳ атамлиш мұқаддас ришига боғлайди ва ёш оила
шу қишлоқда яшади. Улардан ёлғиз ўтим Мингиш
ва Ҳуррам ва Хуррам дунёга келади.

Мингиш бобо Салимов 1922 йилда туғилган. 1939
йилда Хиёбондаги мактабда бошланғич таълимни ол-
ган. Айни уруш остановасида бир-иккى тенгдошлари қатори
колхоз маъмурлиги томонидан Қарши механика билим юртига ўшига юборилган. Болалигидан техникини
бошқариша жуда кизиқкани учун Ҳабибогондан Қаршига-
ча масофани неча бор яёв босиб ўтган. Билим юртига
ота-одамларни бориб колади. Жонгидан кайтиб келиб, колхозда трактор
ва комбайнларни бошқарган.

Мингиш бобонинг ўршадан бир қоп "ключ" билан кел-
гани ҳам навқори йигитнинг техника соҳасига бўлган
муҳаббатини исбот этади. Бунинг ўз ҳояси бор. Ҳали-
хали одамлар кулиб ёслаб юради...

Халқимизнинг Қиз берсанг, тўққа бер, пушти ожин-
ганинг қайналғанидан дилинг ўрганмайди", деган ху-
ласоси ўша даврларда яралган бўлса, ахабас. Салим
бобо катта қизини Қамашининг Қамайга кўшини Тохи-
қистондан кучиб келган Ниёзбўйга узатган эди.

Қорахат келган бўлса ҳам Норхол момо урушнинг сунг-
сунг кунига қадар ўғлининг келишига ўтилган
сунглинига сўнгнига ўтилган ёкини ордади. Акасининг омон қайтганидан синглиси
Марям ўзини қўярга жой тополмайди. Аммо Ниёзбўй
Мингишнинг бир қоп темир-терсак билан келганини
хушлайди:

— Шунчага йил йўлиб кетиб, шу кераксиз мато-
ларни кўтариб келдимми? — дейдай кайногасини қаттиқ
коби. — Одамлар кўлтиғига тарвуз-қовун қистириб, тў-
либ-тошиб келияти...

Бир баҳдор йигитнинг урушдан жони омон, гавала-
билин қайтганинг ўзи Яратганинг мукофоти эмасми? Салим бобо ўғли Мингишдан қорахат келганини сунг
йоли ордади. Акасининг омон қайтганидан синглиси
Марям ўзини қўярга жой тополмайди.

Мингиш бобонинг қаҳшатқоч зарбаларида тобланган,
техника бошқариши, техник ишларни юртиси, қола-
верса, қишлоқ ҳуқуқлиги соҳасини ҳам яхши ўзлашти-
риган эди. Шу боис, болалиги кечган қишлоқда ҳайдовчи
булиб иш бошлади. Кейин қўшини колхозда механик, га-
раж бошқарувчиси булиб мөхнат килди.

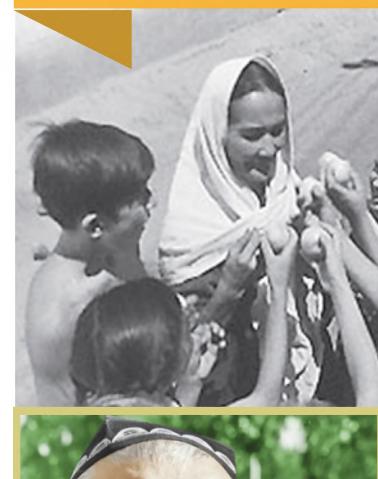
У урушдан олиб қайтган, турли техникаларни туз-
тишида кўл келадиган ускуналар Мингишнинг ҳам
холозигина бироранжирилган.

Хиёбон қишлоғига урушдан аввалинг йилларда мактаб
очиб, таълимни йўлга кўйлан мәърифатпарвар муллым
Чоршиян Норқобиловнинг қизи Ҳадига уйланди.

1967 йилда янги ташкил этилган, отчилик соҳасига
иҳтиослашган А.П.Будённий номидаги соҳаҳозада га-
раж бошқарувчиси булиб ишнинни давом этирган. Ўтган
асрнинг 74-йилдан сунг ҳуқуқлиги техникаларни бошқар-
масида бош мұхандис булиб ишлаган. Уч йилдан сунг
яна ўз колхозига ишга қайтиб, нафақага қадар мөхнат
кўлган.

Мингиш бобонинг саккиз нафар фарзанди — иккى
үйли, олти қизи, уларнинг ортидан 38 нафар навараси
ва 83 нафар чевараси бор. Уларнинг аргодига бобо бу-
гун ҳам бардам, кўли ҳамиша дуда...

Гафур Гулом таваллудининг 117 йиллигига

КЕЧҚУРУН ОШ СУЗСАК, БИР НАСИБА КАМ

10 май – Ўзбек ва жаҳон адабиётида ўзининг ўлмас сатрлари ҳамда сермаҳсул ижоди билан ёрқин из қолдирган ижодкор Гафур Гулом таваллуд топган кун

Муслихиддин МУҲИДДИНОВ.
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси,
филология фанлари доктори, профессор,
Шавкат ҲАСАНОВ,
Самарқанд давлат университети кафедра мудири,
профессор

Гафур Гулом хикоя, очерк, фельетонлар катори
“Нетай”, “Ёдгор”, “Тирилган мурда” каби қиссалари
билин 30-йиллардәк ўзбек адабиётида кўзга
куринган ижодкорга айланниб улугрганди.

Уруш йилларида адиб ўз ижодининг
бутун хароратини фашист босқинчи-
ларига қарши кураштейган халқка ба-
ғишлади, унинг муқаррар галабасига
ишончи руҳи билан сугорилган шеърлар
яратди. “Сен етим эмассан”, “Кузатиш”
“Вақт”, “Согиниш” каби шеърлар, пуб-
лицистик очерк ва мақолалар ёзиш
куринган ижодкорга айланниб улугрганди.

Лир” сингари жаҳон адабиёти дурдана-
ларига алланган драмаларини ўзбек ти-
лига катта маҳорат билан ўғидри.

Сир эмаски, мумтоз шарқ адабиёти

разини яратган. Масалан, у “Согиниш”
шешърида “Кечқурун ош сусзак, бир на-
сиба кам”, деб ёзди.

Бу шеърида Гафур Гулом вақт бў-
лакларини шундай маҳорат билан
куллайдики, уни бошқа бир синоними
билин ўзгартирishнинг иложи ўйк.
Мабодо “кечқурун” ўрнида “туш чоги”
десак, биринчидан, ҳаётли ҳақиқатга
туғри келмайди: уруши даври туш чо-
ғига ошини орзу килишининг ўзи хом-
хаёллик, иккинчидан, дилнинг хуф-
тон булишига қорониликнинг ҳам
хиссаси бор.

Унинг ижодида бундай мисолларни
куплаб учратиш мумкин.

Шоир бир шеър доирасида асосий

поэтик фикрни ривожлантирад экан,
гоҳ ҳикоя, гоҳ мурожаат услубига утиб
турди, айни замонда лирик ҷекинималар
қилиб, ўз шахсияти, биографиясига
оид гапларни ҳам сингидиб юборади.
Бунда ҳам вакт тушунчалини муйян
фаолият тури билан боғлиқ тарзда
конкрематшириди, эта тоңда туриб,
китоб ўйқиди, ўргу гулкайни кўтариб,
миллий воқеълика ҳос иш билан маш-
гул бўлади. Урушининг “лойқа хаётп-
ар”ини бундан ўзгача ўйлар билан
тиандириш мумкинман!

“Вақт” шеъри Гафур Гуломнинг замон
категорияси, XX аср купфатлари
билин боғлиқ мuloҳоза ва мушоҳада-
ларини умумлаштируви мукаммал
асарларидан бири.

Гунча очилгунча ўтган фурсатни,
Капалак умрига қаёс этгузик.

Капалак бор-йигу уч кун ҳаёт кечи-
рар экан. Мана шу киска фурсатда ту-
ғилади, табиатнинг бир узвига айланади,
гулдан-гулга кўнади, парвозд қилади,
қўзларни яшнатади ва ўлади. Шуларни

ўйлаганда, кунлар, ҳафталар, ойлар,
бъазан йилларнинг бехуда ўтаета-
нидан, умринг бебаҳо лаҳзаларини
арзимас нарсаларга, майда ҳую ҳавас-
ларга сарфланётганидан изтиробга
тушиди киши.

...Ярим соат ичидаги трагилиб, ёсиб,
Яшаб умр кўриб, ўтгувлар бор.
Кўз очиб юмсунча ўтган дам —
камлам,

Бир лаҳза маҳмуди бир бутун бахор.

“Вақт” шеъридаги ҳар бир сўз, ҳар
бир деталь, гап, поэтик гояни очишига
йўналтирилётган ҳар бир мушоҳада
тушунчалига, уни беҳуда сарф-
ламаслик масаласига боғланаверади,
узининг янгилик кирралари билан
намоён бўлаверади. Мухими шундаки,
мисрадан-мисрага, банддан-бандга ўт-
ган сари дақиқа сониянликнинг бетар-
орлиги ва аҳамияти очила боради ва
шевъ сўнгидаги умрбўйлик мазмуни
фурсатни ганимат билиб, ундан унуми
фойдаланиша, деган теран хулоса
чиқарилади.

Уткини ҳоки ҳаваслар ўйлида умр-
ни зое кетказмаслик, унинг ҳар бир дақиқасини ганимат билмоқ, ҳаётли
гузалик инсон маънавий оламининг
боялиги эканини англаш, инсон руҳий
камолоти каби урфоний ва ҳаётли гоя-
лар Гафур Гулом поэтикасини ўзиги
ташикли этади. Кўйидаги сатрлар эса
файлласуф шоиримизнинг сизу бизга,
келажак авлодларга меҳру муҳаббат
билин билитган қалб даъватидек жа-
ранглайди.

Азиз умримизнинг азиз онлари,
Азиз обамларон сўрайди қадорин.
Фурсат ганиматидор шоҳ сатрлар-ла,
Безамоқ ҳозидир умр дафтарин.

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни

Гафур Гулом таваллуд топган кун

да 10 май куни